

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Groteska w dramatach politycznych Thomasa Bernharda

Przedmiotem rozprawy doktorskiej jest groteska w sztukach politycznych Thomasa Bernharda. Praca ma na celu zbadanie sposobu sfunkcjonalizowania tej kategorii estetycznej na gruncie Bernhardowskich dramatów podejmujących temat polityki, takich jak: *Na polowaniu*, *Prezydent*, *Przed odejściem w stan spoczynku*, *Plac Bohaterów*, a także w dwóch cyklach dramoletów: *Obiad niemiecki* oraz *Claus Peymann kupuje sobie spodnie i idzie ze mną na obiad*.

Występowanie elementów groteskowych w sztukach Bernharda nie zostało do tej pory szczegółowo zbadane. Pomimo że twórczość austriackiego pisarza nieprzerwanie znajduje się w polu zainteresowania interpretatorów, stan badań nad kategorią groteski w utworach dramatycznych Bernharda prezentuje się stosunkowo skromnie. Zarówno na gruncie niemieckojęzycznym, jak i polskim brak monograficznych opracowań tego zagadnienia. W publikacjach książkowych lub artykułach poświęconych autorowi pojawiają się jedynie wzmianki o elementach groteskowych w jego dziełach.

W podjętych w niniejszej pracy studiach nad groteską w dramatach politycznych Thomasa Bernharda została wykorzystana metoda hermeneutyczna oraz teoria karnawalizacji Michaiła Bachtina.

Prymarnymi zagadnieniami badawczymi pracy doktorskiej są: strategia zastosowania groteski jako narzędzia subwersywnej krytyki społecznej, demaskatorska funkcja groteski, w szczególności wykorzystanie groteski jako narzędzia demistyfikacji austriackich oraz niemieckich mitów narodowych i symboli, a także sfunkcjonalizowanie groteski jako elementu strategii pisarskiej autora zakrojonej na prowokowanie i wywołanie poruszenia czy wręcz szokowanie odbiorców. W studiach nad kategorią groteski w dramatach politycznych Bernharda istotnym zagadnieniem badawczym jest również język, jakim charakteryzuje się twórczość dramatyczna autora – przepełniony konstytutywnymi dla groteski hiperbolizacjami, stanowiącymi nieodłączny element retoryki przesady, a także różnego rodzaju grami słownymi jak łączenie języka dosadnego z wyszukany, negowanie konwencji stylistycznych, praktyki słowotwórcze, w tym nagromadzenie neologizmów i zestawień oksymoronicznych.

W analizach i interpretacjach wybranego korpusu tekstów politycznych Thomasa Bernharda zostały uwzględnione takie wyznaczniki żywiołu groteskowego, jak przenikanie się pierwiastków heterogenicznych: tragedii i komedii, śmierci i zabawy, patosu i trywialności, czy też łączenie skrajnych rejestrów: powagi ze śmiechem, „wysokiego” z „niskim”. Rozpoznania objęły ponadto charakterystyczne dla poetyki sztuk Bernharda elementy budujące odczucie groteskowości, jak: gra iluzji i deziluzji, nagromadzenie powtórzeń, występowanie sprzeczności aksjologicznych, prezentowanie różnego rodzaju deformacji, a także zabieg absurdyzacji świata przedstawionego.

Na podstawie badań podjętych w ramach niniejszej rozprawy doktorskiej wskazano na poszczególne fazy rozwoju instrumentarium groteski na gruncie dramatów politycznych Bernharda; zaprezentowano, w jaki sposób kategoria groteski ewoluowała w twórczości autora.

Rozprawa doktorska składa się z sześciu rozdziałów analitycznych. Część analityczna dysertacji została poprzedzona rozdziałem teoretycznym, w którym zostały przybliżone następujące zagadnienia i kwestie dotyczące kategorii groteski: pochodzenie terminu „groteska”, historia rozwoju groteski na przestrzeni wieków, najważniejsze teorie groteski, ze szczególnym uwzględnieniem koncepcji dwudziestowiecznych, rozpoznania dotyczące sfunkcjonalizowania groteski jako narzędzia prezentacji oraz krytyki rzeczywistości społeczno-politycznej. Przedmiotem badań w tej części pracy jest również język, jakim posługuje się literatura groteskowa. W polu rozpoznań znalazły się także związki groteski z takimi zjawiskami literackimi jak: komizm, tragizm, absurd, makabra.

Drugi rozdział pracy koncentruje się wokół pytania, czy Thomas Bernhard jest pisarzem politycznym? Szczegółowo przedstawione zostały różne stanowiska badaczy dotyczące tej kwestii; ponadto naświetlone zostały rozmaite aspekty twórczości Bernharda pozwalające na zaklasyfikowanie autora do grona pisarzy politycznych. Przedmiotem rozpoznań w tej części dysertacji są ponadto pola sporów i konfliktów Bernharda z państwem austriackim.

Części główna rozprawy doktorskiej obejmuje badania nad kategorią groteski w wybranych sztukach politycznych autora (rozdziały 3 – 8).

Rozdział trzeci rozprawy został poświęcony dramatowi *Na polowaniu*, który jest uznawany za pierwszą stricte polityczną sztukę Bernharda. Kategoria groteski w dramacie ukazującym kulisy polityki została sfunkcjonalizowana jako narzędzie krytyki negatywnych stron życia społeczno-politycznego, jak: walki o władzę, intrygi polityczne, obciążenia polityków wojenną przeszłością, wpływy instytucji Kościoła. W kontekście groteski poddana

analizie została także podjęta przez autora gra z tradycją literacką – nawiązania do *Wiśniowego sadu* Antoniego Czechowa. Efekt groteskowy, jak wykazały analizy i interpretacje Bernhardowskiej sztuki, został uzyskany przede wszystkim poprzez przenikanie się elementów tragedii i komedii, a także wprowadzoną w utworze grę iluzji i deziluzji.

W czwartym rozdziale rozprawy przedmiotem badań jest dramat *Prezydent*. Jak zostało wykazane, na planie wątku tytułowego bohatera tej sztuki w sposób groteskowy przenikają się sfera prywatna (perypetie małżeńskie pary prezydenckiej) i sfera państwowa (ataki terrorystyczne i będące ich skutkiem państwowe ceremonie pogrzebowe). Groteska w tym dramacie została ukazana jako narzędzie demaskacji rządów dyktatorskich. W polu analiz i interpretacji znalazł się obraz jednostki owładniętej groteskową hybris władzy. Podjęte w tym rozdziale rozważania koncentrują się także wokół kwestii groteskowej prezentacji śmierci polityka, a także zagadnienia teatralizacji sfery polityki, ustanowionych przez autora groteskowych związków między sferą polityki a sztuką teatru.

Piąty rozdział pracy obejmuje rozpoznania dotyczące sfunkcjonalizowania groteski w wydanym w 1979 roku dramacie *Przed odejściem w stan spoczynku*. Bernhardowska strategia zastosowania elementów groteskowych w tej sztuce wiąże się z potraktowaniem groteski jako narzędzia demaskacji skrywanej po 1945 roku w społeczeństwie niemieckim nostalgii za nazizmem. Za pomocą instrumentarium groteski autor dramatu obnaża iluzoryczność procesów denazyfikacyjnych. W analizach i interpretacjach *Przed odejściem w stan spoczynku* wykorzystana została teoria karnawalizacji Michaiła Bachtina, która posłużyła jako istotny kontekst do badań ukazanego w utworze motywu zakazanej biesiady gloryfikującej czasy III Rzeszy i nazistowskiego zbrodniarza. W egzegezach sztuki zaakcentowano wprowadzone przez autora wyraźne przejścia od kategorii groteski do makabreski. W tym rozdziale zbadany został również sposób sfunkcjonalizowania muzyki jako elementu współkształtującego w utworze aurę nostalgii za nazizmem i odgrywanego w domu protagonistów groteskowego „teatru przypominania” okresu narodowego socjalizmu.

W szóstym rozdziale pracy przedmiotem analiz i interpretacji jest – wywołujący największe kontrowersje spośród Bernhardowskich dramatów – *Plac Bohaterów*. Groteska w ostatniej ze sztuk pisarza została użyta jako narzędzie diagnozy rzeczywistości polityczno-społecznej w powojennej Austrii. Posługując się instrumentarium groteski, autor przeprowadził totalną krytykę różnych sfer życia w państwie austriackim, piętnując zwłaszcza niechęć rodaków do rozliczeń dotyczących anshlusu i formułując wobec nich oskarżenia o antysemityzm. W analizach i interpretacjach zaakcentowane zostało znaczenie pojawiającej się w wypowiedziach protagonistów retoryki przesady. W kontekście sfunkcjonalizowania

groteski w dramacie uwzględniono ponadto podjętą przez autora grę z tradycją literacką, w szczególności z *Hamletem* Szekspira oraz *Minną von Barnhelm* i *Natanem mędrce* G. E. Lessinga.

Analizy i interpretacje w siódmym rozdziale rozprawy objęły krótkie formy dramatyczne Bernharda ze zbioru *Obiad niemiecki*, w sposób farsowy konfrontujące czytelnika z tematem narodowego socjalizmu. Groteska w minisztukach jest przedmiotem badań jako narzędzie krytyki mentalności mieszkańców niemieckiej prowincji, których autor oskarża o ksenofobię, fałszywy katolicyzm, skryte hołdowanie ideologii nazistowskiej. W analizach i interpretacjach dramoletów ze zbioru *Obiad niemiecki* wskazano ponadto na nawiązania do tradycji niemieckich Volksstücków.

W rozdziale ósmym, poświęconym minisztukom z cyklu *Claus Peymann kupuje sobie spodnie i idzie ze mną na obiad*, wskazano na połączenie krytyki życia społeczno-politycznego w Austrii z refleksją autotematyczną. W polu badań znalazła się przede wszystkim dokonana przez Bernharda w dramoletach dekonstrukcja mitu felix Austria. Przedmiotem studiów w tej części pracy jest także zastosowanie przez autora instrumentarium groteski do diagnozy kondycji artysty w państwie austriackim. Szczegółowe rozpoznania objęły połączenie w Bernhardowskich minidramatach elementów fikcyjnych z realnymi (groteska satyryczna). W tej części zostało zaakcentowane ponadto zastosowanie żywiołu groteskowego jako narzędzia dekonstrukcji mitu Burgtheater jako symbolu narodowego Austrii.

Na podstawie analiz i interpretacji podjętych nad groteską w dramatach politycznych Bernharda wykazano, że wymieniona kategoria estetyczna stanowi jeden z konstytutywnych wyznaczników poetyki utworów autora. Żywioł groteskowy w Bernhardowskich sztukach został sfunkcjonalizowany jako narzędzie wnikliwej diagnozy współczesności oraz subwersywnej krytyki życia społeczno-politycznego w Austrii i w Niemczech, w szczególności trudnych rozrachunków dotyczących okresu III Rzeszy. W oparciu o podjęte w ramach tej rozprawy studia nad kategorią groteski wykazano, że źródłem groteski w dramatach politycznych jest przede wszystkim język pełniący rolę wirtuozerskiego narzędzia krytyki rzeczywistości społeczno-politycznej.

13.05.2024

Ewelina Trojanowska